УДК 821. 161.2.73

Зоя ВАЛЮХ,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету (Україна, Київ) zoyavalyukh@ukr.net

СЛОВЕСНИЙ ОБРАЗ ПІСНІ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

У статті проаналізовано лексему «пісня» як активну одиницю поетичного словника Ліни Костенко. Визначено стилістичні особливості іменника «пісня», з'ясовано його лексичну сполучуваність, текстове оточення та образні параметри.

Зазначено, що проблема вивчення особливостей функціонування слова в художньому поетичному творі не втратила своєї актуальності, у зв'язку з цим поетична спадщина Ліни Костенко слугує невичерпним джерелом для досліджень.

Досліджено, що образ лексеми пісня за обширом асоціативних зв'язків і глибиною семантичного наповнення є важливим компонентом національної поетичної картини світу.

Ключові слова: *слово-образ, національна ментальність, кореляція, асоціативні зв'язки, поетична мова.*

Літ. *5.*

Zoia VALIUKH,
Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and Slavonic Studies Kyiv National Linguistic University (Ukraine, Kiev) zoyavalyukh@ukr.net

VERBAL IMAGE OF A SONG IN THE HISTORICAL NOVEL "MARUSIA CHURAI" WRITTEN BY LINA KOSTENKO

The lexeme "song" as an active part of Lina Kostenko's poetic vocabulary is analised in the article. The stylistic peculiarities of the noun "song" is determined, its lexical compatibility, text surrounding and image parameters are found.

It is pointed that the problem to study peculiarities of the word functioning in a poetic word of arts did not lose its actuality and that's why Lina Kostenko's poetic heritage was a great sourse for investigations.

It is investigated that the image of lexeme "song" is an important component of the national poetic picture of the world.

Key words: *word-image, national picture of the world, associative connections, poetic language.*

Ref. *5.*

Зоя ВАЛЮХ,
доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой украинской филологии и славистики Киевского национального лингвистического университета (Украина, Киев) zoyavalyukh@ukr.net

СЛОВЕСНЫЙ ОБРАЗ ПЕСНИ В ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

В статье проанализировано лексему «песня» как активную единицу поэтического словаря Лины Костенко. Определены стилистические особенности существительного «песня», выяснено его лексическую сочетаемость, текстовое окружение и образные характеристики.

Отмечено, что проблема изучения особенностей функционирования слова в художественном поэтическом произведении не потеряла своей актуальности, в связи с этим поэтическое наследие Лины Костенко служит неисчерпаемым источником для исследований.

Доказано, что образ лексемы песня за количеством ассоциативных связей и глубиной семантического наполнения является важным компонентом национальной поэтической картины мира.

Ключевые слова: *слово-образ, национальная ментальность, корреляция, ассоциативные связи, поэтический язык.*

Лит. *5.*

Постановка проблеми. Дослідники мовотворчості українських поетів, що належать до різних поколінь, беззаперечно довели, що "словник поетичної мови – це світ просторово-часових, індивідуальних та національних світів, це тепла впорядкована хата українського лексикону, вкоріненого в традицію художньо-образного вживання" [2, 64].

Аналіз досліджень. В останнє десятиліття різноаспектному вивченню експресивно-прагматичного потенціалу українського слова в художньому творі загалом і поетичному зокрема присвятили свої праці Світлана Бибик, Олександра Задорожна, Іван Матвіяс, Наталія Мех, Надія Сологуб, Галина Сюта та ін. Однак проблема вивчення особливостей функціонування слова в художньому поетичному творі не втратила своєї актуальності. У зв'язку з цим поетична спадщина Ліни Костенко слугує невичерпним джерелом для досліджень.

У пропонованій статті піде мова про образ лексеми *пісня,* який за обширом асоціативних зв'язків і глибиною семантичного наповнення є важливим компонентом національної поетичної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Творчість Ліни Костенко позначена природним знанням української історії, національної ментальності українського народу, українського мелосу. Невід'ємним складником її невичерпної поетичної скарбниці є історичні твори про визвольну боротьбу українського народу.

Фрагмент історії Полтавського краю всеохопно подано в романі "Маруся Чурай". Цей віршований твір надзвичайно багатий на мовні образи, "які за глибиною відображення дійсності та діапазоном асоціативних зв'язків набувають статусу поетично вагомих, символічних, міфологізованих" [4, 22]. Одним із них є слово-образ *пісня* як специфічна ознака світоглядно-філософської української національної ментальності, що віддзеркалює уявлення про світ і людину в ньому. Образ пісні увиразнює образ головної героїні роману – Марусі Чурай, славетної полтавської "царівни пісень Чураївни", яка колись, у далеку минувшину, "піснями виспівала душу" і повернулася до нас у піснях, співаних незабутньою Раїсою Кириченко.

Слово *пісня* лексично паспортизують у такому формулюванні: 1. Словесно-музичний твір, призначений для співу // Мелодійні звуки пташиного співу. 2. Невеликий ліричний вірш, поетичний твір, написаний в музично-поетичному стилі [1, 975]. Водночас пісню називають поетичною біографією українського народу. У романі "Маруся Чурай" Ліна Костенко майстерно вплела українську пісню в полотно зображуваної нею епохи, нібито експлікуючи життєпис українців, їхню трагічну і водночас героїчну історію, вдачу людини, її буття, надії і сподівання.

«*Ой у полі три криниченьки.*
Любив козак три дівчиноньки,
Чорнявую та білявую,
Ще й рудую препоганую» [3, 13].

«*Котра дівчина чорні брови має,*
То тая дівчина усі чари знає» [3, 7].

Пісні, складені полтавкою Марусею Чурай, полишені нам у спадок, – "як перло многоцінне, як дивен скарб серед земних марнот" [3, 81], бо, як вона говорить про себе: "*В розмові я, сказати б, то не дуже / А в пісні можу виспівати все*" [3, 45]. Вони створюють своєрідне тло, що слугує створенню динамічних словесних образів, підсилених метафоричними словосполученнями, такими, як: *піснями біль тамую*, *пряду печаль* та ін. Напр.:

А я ***піснями біль тамую***.
Увечері, бувало, сидимо, –
задумаюсь, затихну, засумую.
Пряду печаль… Співається само:
«Повій, вітре буйнесенький, звідкіль тебе прошу.
Розвій, вітре, мою тугу, що на серці ношу!» [3, 45].
«*Болить моя головонька від самого чола:*
не бачила миленького ні тепер, ні вчора», –
отак собі заспіваю, наче й не журюся.
«*А як вийду за ворота, од вітру валюся*».
Любилися ж, кохалися, як голубів пара!
«*Не дай боже розійтися, як чорная хмара*»
«*У неділю рано зілля копала…*
А у понеділок переполоскала…» [3, 64].
«*Як не хочеш, моє серце,*
Дружиною бути,
То дай мені таке зілля,
Щоб тебе забути.
Буду пити через силу,
Краплі не упущу.
Тоді я тебе забуду,
Як очі заплющу…» [3, 68].

Ознакою індивідуально-авторської поетики Ліни Костенко є те, що мелодика її поетичного слова воєдино зливається з мелодією пісень Чураївни, пор.:

Годуйте коней! Шлях їм далеченький.
Пильнуйте славу полкових знамен.
Полтаво! *Засвіт встануть козаченьки.*
Ти припадеш їм знову до стремен.
Так само *засвіт встануть з полуночі.*
А ти за них, Полтаво, помолись.
Лиш не *заплаче свої карі очі*
та Марусенька, як було колись… [3, 26].
Співалося. А ті все не вертались,
що *засвіт встали в похід з полуночі*.
Слова самі на голос навертались,
Як сльози навертаються на очі [3, 45].

За ідейним впливом на людину, як зазначив свого часу відомий український композитор і поет Олександр Білаш, пісня не має собі рівних. А якщо в ній і велика життєва правда, глибина переживань, високі ху-

дожні якості, то така пісня живе в народі віки [5, 160]. Вона увіковічнює пам'ять про героїчні вчинки наших пращурів. Цю думку підтверджено в історичному творі Ліни Костенко асоціативно-образною структурою *пісня – безсмертя*, пор.:

Ішов кобзар у нас через Полтаву.
… співав невольницькі плачі.
І раптом чую: "*Орлику… Чураю*!"
Я оніміла. "*Орлику… Чураю*!"
Як я тоді наплакалась вночі!
Усе ввижалось: «*Орлику Чураю,*
Ой забили тебе ляхи у своєму краю!»
Все думала: хоч би ж було спитати,
хто склав слова про нього, про той край.
Що був же він ріднесенький мій тато,
А от тепер він – орлик, він Чурай
Тепер він з нами в радості і в сумі.
Збагнуло серце вражене моє:
пішов у смерть – *і повернувся в думі*,
і вже тепер ніхто його не вб'є [3, 35-36].

Словесний образ пісні наскрізний. Вона є ключовою лексемою поетичного зображення персонажів роману, їхніх переживань, почуттів, емоційних станів тощо. Іменник *пісня* в різноманітних структурно-семантичних тропеїчних конструкціях передає позитивні або негативні психоемоційні стани і почуття: кохання, радість, ніжність, щастя, вірність, тугу, печаль, сум, журбу, зраду.

Загальновідомо, що пісня – душа народу. Тому розвиток слова-образу *пісня* тісно пов'язаний передусім із лексемою *душа*, пор.: *Вона піснями виспівала* ***душу***; *У мене* ***душа****, було, піснями аж бринить; Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш. Це – пісня. Це –* ***душа***.

У поетичному контексті поряд з лексемою *пісня* вжито лексему *слово*, що демонструє особливу роль слова в пісні. Образ пісні-слова є текстовою домінантою твору. Його увиразнює застосування Ліною Костенко графічного прийому так званої часткової капіталізації, який передбачає виділення смислового навантаження слова в тексті графічними засобами [4, 23], пор.:

І десь в ті дні, несміло, випадково,
хоч я вже пісню склала не одну,
печаль моя торкнула вперше *с л о в о*,
як той кобзар торкав свою струну [3, 36].

Асоціативно-образний зв'язок *пісня – слово* підсилюють лексеми *голос*, *голосний, співати*, напр.:

Чи думав про Марусині *пісні*,
такі по Україні *голосні*,
що й сам не раз в поході їх *співав*,
і дивував, безмірно дивував, –
що от скажи, яка дана їй сила,
щоб так *співати*, на такі *слова*! [3, 73].

Семантичний розвиток слова-образу пісні пов'язаний із вербалізацією почуття розпачу, спомину про втрачене кохання, надією ліричного героя історичного роману на його повернення:

А якось раз приходжу, застаю –
співає пісню – при мені! – твою.
Про нашу греблю, про ті наші верби,
про дні, що душу спомином печуть.
А я збілів. А я, здається, вмер би,
аби хоч раз ще *голос* твій почуть! [3, 60].

У широкому діапазоні інтимних переживань героїв твору виразну кореляцію з образом *пісня* формує почуття *кохання*, великої любові, а надто взаємної, як чогось небуденного, священного. Цей зв'язок передають такі поетичні словесні контексти: *А це* ***кохання*** *почалося з* ***пісні.*** *Могло урватись тільки, як струна*; *У цій* ***любові*** *щось було священне, таке, чого не можна осквернить*; *Прости за все, воно таке буденне! А я ж не можу без твоїх* ***пісень***.

Трагічну тональність твору підсилює перехрещення контекстуальних асоціацій *пісня – любов, пісня – зрада*, *пісня – життя*, характерних для національної поетики, що вербалізуються в таких поетичних рядках: *Це ж цілий вік стоятиме між нами / А з чого ж, Грицю, пісню я складу*; *…А я сиджу, самотня, при стіні / Пряду куделю. Не зберусь думками / В мені умерли всі мої пісні*; *Так і живу, без голосу, німа / Пісень немає – і мене нема.*

Крім метафоричних описів психоемоційного стану персонажів історичного роману "Маруся Чурай", слово-образ *пісня* слугує виразником зовнішніх або внутрішніх якостей людини. Наприклад, Галя Вишняківна: *Глуха до пісні, завжди щось спотворить / Все вишиває прошви подушок / Ще як мовчить, – нічого. Заговорить, – гостренькі зуби – чисто ховрашок; А заспіває – хиже та дрібне, – / мов по тарелі ложкою шкребне*!

Для створення образної характеристики Марусі Чурай Ліна Костенко використовує широке коло асоціацій, у яких представлено символічний зміст, через які авторка показує свою героїню особливою, виокремлює

її з-поміж інших. Це насамперед асоціативно-образні структури *пісня – талант від Бога, пісня – зовнішня і внутрішня краса* та ін.: *Чи думав про ту голову відтяту, / поставлену в Полтаві у ті дні / Чи про дівча, що закричало: "Тату!" – / і перейшов той стогін у пісні; Пісні у неї – то велика туга, / а серце в неї горде і трудне; Які там «Засвіт встали козаченьки»? / А цілий полк співає. Дивина / Це щось для дівки, сину, височенько*.

Позитивному сприйняттю образу Чураївни сприяє компаративне зіставлення, представлене в таких рядках:

Бо людські, сину, невістки і дочки
співали зроду, сину, і тепер:
«*Посіяла огірочки*»,
та «*Натіпала конопель*»,
«*Йшли корови із діброви*»,
«*Нащо мені чорні брови*», – а про любов, походи і лабети –
на це дівкам не вчеплено кебети [3, 57].

У романі "Маруся Чурай" слово-образ *пісня* є втіленням надії, віри в перемогу, життя, безсмертя. Пор.: *Тим паче зараз, при такій війні, – / що помагає не вгашати духа, /як на співцями створені* ***пісні***; *Коли в похід виходила батава, – / її* ***піснями*** *плакала Полтава / Що нам було потрібно на війні?/ Шаблі, знамена і її* ***пісні***; *Звитяги наші, муки і руїни / безсмертні будуть у її словах / Вона ж була як голос України, / що клекотів у наших корогвах!*

Справжнім гімном безсмертя української пісні, її невмирущості в народі є фінальні рядки роману:

Виходить полк. Іван під корогвами.
І я край шляху осторонь стою.
Моя душа здригнулася словами.
Співають пісню, боже мій, мою!
І «*Зелений барвіночку*»,
й «*Не плач, не журися,*
а за свого миленького богу помолися».
І про того козаченька,
що їхав за Десну.
«Рости, рости, дівчинонько,
на другую весну!»
І про воду каламутну,
чи не хвиля збила.
І про тую дівчиноньку, що вірно любила.
І про гору високую, і про ту криницю… [3, 135].

Висновки. Отже, Ліна Костенко виражає своє національне мислення через використання слова-образу *пісня*, що утворює безліч асоціативних зв'язків, які сприяють вияскравленню образів персонажів історичного роману "Маруся Чурай", формують індивідуальну мовну картину світу авторки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.
2. Бибик С. "Новий словник епітетів української мови" : до корпусу поетичної мови / Світлана Бибик // Культура слова. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 77. – С. 64–72.
3. Костенко Л. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 135 с.
4. Марфіна Ж. «Я все віддам за одне несподіване «мамо» / Жанна Марфіна // Культура слова. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 74. – С. 22–27.
5. Старчевський Б. «Пісня – любов моя» : Штрихи до портрета композитора Олександра Білаша / Б. Старчевський // Вітчизна. – 1979. – № 5. – С. 159 – 162.

REFERENCES

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopovn.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – K. : Irpin: VTF "Perun", 2009. – 1736 s.
2. Bybyk S. "Novyi slovnyk epitetiv ukrainskoi movy" : do korpusu poetychnoi movy / Svitlana Bybyk // Kultura slova. – K.: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 2012. – Vyp. 77. – S. 64 – 72.
3. Kostenko L. Marusia Churai. Istorychyi roman u virshakh / Lina Kostenko. – K. : Dnipro, 1982. – 135 s.
4. Marfina Zh. "Ya vse viddam za odne nespodivane "mamo" /Zhanna Marfina // Kultura slova. – K. : Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 2011. – Vyp. 74. – S. 22–27.
5. Starchevskyi B. "Pisnia – liubov moia" : Shtrykhy do portreta kompozytora Oleksandra Bilasha / B.Starchevskyi // Vitchyzna. – 1979. - № 5. – S. 159–162.